

Wiktor Dziemski

ŹRÓDŁA *IMPEDIMENTUM LIGAMINIS* (KAN. 1085 § 1 KODEKSU PRAWA KANONICZNEGO Z 1983 ROKU) W PIERWSZEJ REDAKCJI *DECRETUM GRATIANI*

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie źródeł prawnych kan. 1085 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.¹ Przedmiotem badań jest pierwsza redakcja Dekretu Gracjana. Takie ograniczenie czasowe i materialne podyktowane jest charakterem opracowania, a także ma stanowić pierwszy krok na drodze do opracowania całościowego zagadnienia źródeł prawnych wspomnianego kanonu. Ich pełny wykaz znajduje się w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r.², który przez P. Gasparriego wzbogacony został o *index fontium*³. Ponieważ kan. 1085 § 1 KPK/83 stanowi niemal literalne powtórzenie kan. 1069 §1 KPK/17⁴, odwołanie się do źródeł przedstawionych w Kodeksie pio-benedyktyńskim jest zatem całkowicie uzasadnione. Lepszemu zrozumieniu analizowanego zagadnienia posłużyć ma przedstawienie zarówno dróg rozwoju instytucji przeszkód małżeńskich, jak i omówienie współczesnej doktryny dotyczącej *impedimentum ligaminis*.

Mgr WIKTOR DZIEMSKI, doktorant w Katedrze Filologii Łacińskiej i Nowołacińskiej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Jagielloński; ul. Prof. Stanisława Łojasiewicza 6, 30-348 Kraków, Polska; e-mail: w.dziemski@doctoral.uj.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8166-2249>

¹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum, Poznań 1984 [dalej cyt.: KPK/83].

² *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (27.05.1917), AAS 9 (1917), pars II, s. 1-593 [dalej cyt.: KPK/17].

³ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Praefatione, fontium annotatione et indice analyticalphabetico ab E. mo Petro Card. Gasparri auctus*, Romae 1936.

⁴ Dla porównania: „Invalide matrimonium attentat qui vinculo tenetur prioris matrimonii, quamquam non consummate” (kan. 1085 § 1 KPK/83); „Invalide matrimonium attentat qui vinculo tenetur prioris matrimonii, quamquam non consummati, salvo privilegio fidei” (kan. 1069 § 1 KPK/17).

Konieczna jednak będzie przy tym rezygnacja z całościowego omówienia tej przeszkody, zwłaszcza w jej aspekcie odnoszącym się do nierozzerwalności względnej⁵.

1. Przeszkoda węzła według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.

Przeszkody małżeńskie stanowią wyraz ograniczenia *sensu stricto* prawa do zawarcia małżeństwa (*ius conubii*). Prawo to zaś wynikające z prawa naturalnego prawodawca proklamował w kan. 1058 KPK/83 [Góralski 2015, 29-31]. KPK/83 zna tylko jeden rodzaj przeszkód, mianowicie przeszkody zrywające (*impedimenta dirimentia*), które czynią osobę niezdolną do zawarcia ważnego, a więc faktycznie istniejącego, związku małżeńskiego. W poprzednim zaś porządku kanonicznym prawodawca przewidział również katalog przeszkód wzbraniających (*impedimenta impediencia*), które nie miały wpływu na ważność małżeństwa, lecz sprawiały, że małżeństwo osób dotkniętych tego rodzaju przeszkodą było niegodziwe [Pawluk 1984, 115]. Przeszkody małżeńskie mogą pochodzić zarówno z prawa naturalnego, pozytywnego Bożego, a także mogą być ustanawiane przez Kościół. W swojej istocie zaś dążą do ochrony porządku prawnopublicznego i społecznego, a także zachowania pierwotnego zamiaru Boga wobec człowieka [Kopycki 2013, 16].

Prawodawca w kan. 1085 § 1 KPK/83 stanowi: „*Invalide matrimonium attentat qui vinculo tenetur prioris matrimonii, quamquam non consummati*”. Oznacza to istnienie węzła z poprzedniego ważnie zawartego małżeństwa, który uniezdalnia osobę nim związaną do zawarcia nowego związku małżeńskiego. Użycie przez prawodawcę czasownika *attentare* wskazuje przy tym na teologiczne podbudowanie kanonu. Wszak nie jest możliwe być jednocześnie w dwóch związkach małżeńskich. Przeszkoda węzła małżeńskiego zalicza się do przeszkód pochodzących z prawa Bożego, stąd nie można od niej nigdy udzielić dyspensy [Fornés 2011, 802]. Klasyczną definicję przeszkody węzła przedstawiają w swoim monumentalnym dziele F. Wernz i P. Vidal: „Przeszkodą węzła jest węzeł małżeński powstały z ważnego małżeństwa, poprzez który małżonkowie tak są ze sobą związani, że, gdy węzeł ten trwa i nie został rozwiązany, nawet jeżeli małżeństwo nie zostało skon-

⁵ Zagadnienie to przedstawia: Świaczny 2004.

sumowane, nie mogą zawrzeć ważnego małżeństwa z trzecią osobą”⁶. Źródłem przeszkody jest więc węzeł małżeński, który powstaje między dwiema osobami zdolnymi do wymienienia między sobą prawdziwej zgody małżeńskiej. Wymiana ta skutkuje zaistnieniem nowej rzeczywistości ontologicznej, odtąd niezależnej już od dalszego trwania konsensu [Doran 1989, 159-60]. Dlatego mówienie o istnieniu „rozvodu kościelnego” jest błędem wynikającym z niezrozumienia rzeczywistości węzła małżeńskiego, który istnieje także wtedy, gdy jedno z małżonków lub oboje chcąc zakończyć łączącą ich relację małżeńską, odwołują swoją zgodę [Doyle 1985, 766]. Ponieważ zaś przeszkoda ta, jak już wspomniano, jest pochodzenia Bożego, dotyczy ona wszystkich ludzi, także nieochrzczonych. W przypadku tych ostatnich, małżeństwo zawarte zgodnie z przepisami prawa, któremu nupturienci podlegają, jest ważne, choć pozbawione waloru sakramentu. Takie małżeństwa naturalne stanowią także związek święty, który zgodnie z zamysłem Boga i ze swojej natury jest nierozzerwalny, a także powoduje zaistnienie przeszkody dla zawarcia nowego małżeństwa [Nowicka 2014, 282]. Ustanie przeszkody węzła może mieć miejsce tylko w przypadku śmierci jednego z małżonków [Maj 2017, 41] lub w przypadku rozwiązania małżeństwa niedopełnionego, a także małżeństwa, w którym jedna ze stron jest nieochrzczona. Choć przeszkoda ta wiąże się bezpośrednio z istotnymi przymiotami małżeństwa, a zwłaszcza z przymiotem jedności, który oznacza, że „dana osoba nie może być równocześnie związana więcej niż jednym węzłem małżeńskim” [Bianchi 2006, 127], to jednak nie można jej utożsamiać z zagadnieniem istotnych przymiotów. Samo pojęcie *impedimentum ligaminis* powstało najprawdopodobniej w XII w.⁷, zaś jedność i nierozzerwalność małżeństwa istniały w Kościele od początku [Żurowski 1987, 158].

⁶ „Impedimentum ligaminis est vinculum matrimoniale ex valido matrimonio ortum, quo unus coniux sive vir sive femina alteri ita alligatur, ut eo vinculo durante sive vere non soluto, etiamsi matrimonium manserit ratum, cum tertia persona valide celebrare non possit” [Wernz i Vidal 1946, 301-302]. Wszystkie tłumaczenia, jeśli nie zaznaczono inaczej, pochodzą od Autora.

⁷ Po raz pierwszy użyte zostało prawdopodobnie przez dekretystę Rolanda działającego ok. 1150 r., kiedy to powstała jego *Summa* [Freisen 1893, 368]. Autora tego, w świetle najnowszych badań, nie należy jednak utożsamiać z Rolandem Bandinellim, późniejszym papieżem Aleksandrem III [Noonan 1977, 21-48; Weigand 1980, 3-44; Jacobi 2004].

2. Zarys rozwoju instytucji przeszkód małżeńskich

W tej części przedstawiony zostanie początek i ewolucja porządku prawnego dotyczącego przeszkód małżeńskich aż do czasów *Decretum Gratiani*. Celem będzie zarysowanie kontekstu historycznego, który pozwoli na lepsze zrozumienie rozwiązań przyjętych przez autora Dekretu w jego dziele. Pewne przeszkody małżeńskie znane były już w prawie żydowskim. Dotyczyły one przede wszystkim zakazu zawierania małżeństwa z osobami należącymi do obcego plemienia [Góralski 2015, 33]. Natomiast w Kościele pierwszych wieków chrześcijanie zawierali małżeństwa zgodnie z postanowieniami prawa, któremu podlegali [Gaudemet 1989, 36]. Szybko jednak pojawiają się pierwsze regulacje o charakterze prawno-moralnym. Związane są one z rozwojem myśli teologicznej, który pogłębiał zrozumienie Objawienia. Rezultatem tego procesu było również wypracowanie chrześcijańskiej doktryny o małżeństwie. Wraz z upływem czasu pewien problem zaczęła stanowić kwestia zawierania małżeństw z heretykami. Związki takie były zakazane, „co pozwala przyjąć, iż już wówczas funkcjonowało pojęcie przeszkód małżeńskich” [Góralski 2015, 34]. Trzeba przy tym jeszcze raz podkreślić, że czym innym jest istnienie przeszkód, a czym innym nauka o jedności i nierozzerwalności małżeństwa chrześcijan, której źródła znajdują się w Piśmie Świętym, jak i w nauczaniu pierwszych świadków Tradycji⁸. Bezpośredniej genezy przeszkód małżeńskich można dopatrywać się w ustawach pierwszych synodów i soborów, ponieważ do IV w. nie funkcjonowało jeszcze ustawodawstwo obejmujące swoim zakresem kwestie małżeństwa chrześcijańskiego [Dzierżon 2015, 73]. Jednym z pierwszych przykładów tej najwcześniejszej legislacji, do którego odwołuje się również w swoim Dekrecie Gracjan (o czym w dalszej części artykułu), są postanowienia synodu w Elwirze z 306 r. Jest to pierwszy znany synod hiszpański. Uczestniczyło w nim 19 biskupów i 26 przebiterów, zaś do jego kanonów często odwoływano się w Kościele łacińskim⁹. Kan. 9 tego synodu zakazuje ponownego wyjścia za mąż kobiecie, która opuściłaby swojego męża cudzołożnika. Zawiera rów-

⁸ Nauczanie pisarzy okresu patrystycznego, a także źródła biblijne zob. Nowicka 2016, 167-75.

⁹ Concilium Liberitanum, *Canones* (306), w: *Sacrorum Conciliorum nova, et amplissima collectio*, t. II: *Ab anno CCCV usque ad anum. CCCXLVI*, red. J.D. Mansi, Florentiae 1759, kol. 1-406; tekst polski w: *Dokumenty Synodów od 50 do 381 roku*; układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006, s. 49.

niez zakaz przystępowania do komunii, jeśli kobieta ponownie zawarła związek małżeński. Synod w Arles z 314 r. sformułował analogiczny przepis w odniesieniu do mężczyzny (kan. 24)¹⁰. Z kolei kan. 10 synodu w Elwirze nakłada zakaz przystępowania do komunii na chrześcijankę, która wyszła za kogoś, kto opuścił swoją małżonkę. Następne kary i zakazy dotyczą chrześcijan, którzy zawarli małżeństwa z Żydami, heretykami, poganami lub pogańskimi kapłanami (kan. 15-17)¹¹.

Dalszy etap w rozwoju instytucji przeszkód małżeńskich związany jest z upadkiem cesarstwa rzymskiego i napływem mas ludności należących do odrębnego porządku prawnego. Ta wielka wędrówka ludów przyczyniła się do ewolucji struktur prawnych regionów zachodnich, zaś prawo germańskie wycisnęło swoje piętno również na porządku kanonicznym [Sobański 2006, 40]. Pod jego wpływem wprowadzono zakazy zawierania małżeństw dla wyświęconych i względem wdów i dziewic. Większą wagę przywiązywano do kwestii wolności wyboru w zawieraniu małżeństwa, a także walki z kaziro-dztwem. Ponadto znaczący jest wpływ prawa germańskiego, związany szczególnie z tzw. prawem kościołów prywatnych, które w toku ewolucji doprowadziło do jednego z największych średniowiecznych kryzysów Kościoła – tzw. sporu o inwestyturę.

Kolejny etap ewolucji występowania przeszkód małżeńskich następuje w epoce Karolingów (VIII-X w.), a związany jest z wyodrębnieniem się klasy pośredniej między niewolnikami a osobami wolnymi, czyli ludności zależnej (*servi*) [Dzierżon 2016, 17]. Małżeństwo członków tej klasy było dozwolone, gdy obie strony miały jednego pana. W tym przypadku nie tracił on swoich sług, a w przyszłości także ich dzieci. Na tym etapie rozwoju społeczeństw europejskich o bogactwie świadczyła nadal ilość posiadanych ludzi a nie wielkość władztwa. Tak więc Kościół uznawał te małżeństwa, które nie wywoływały sprzeciwu pana. Ponadto zarówno ustawodawstwo świeckie, jak i kanoniczne, tworzyło wiele norm zakazujących małżeństw między krewnymi. Często to do biskupa należało zbadać stopnia pokrewieństwa między nupturientami, zanim przystąpiono do błogosławieństwa ich związku [Świaczny 2004, 36]. Z tego okresu pochodzą też zakazy małżeństw ta-

¹⁰ Synod Concilium Arelatense, *Canones* (314), w: *Sacrorum Conciliorum nova, et amplissima collectio*, t. II, kol. 463-512; tekst polski w: *Dokumenty Synodów od 50 do 381 roku*, s. 74.

¹¹ Tamże, s. 52.

jnych, w przypadku których niemożliwe było uprzednie zbadanie stopnia pokrewieństwa, i które powodowały także problem udowodnienia ich na forum kościelnym. Przepisy w tej sprawie miały więc na celu zabezpieczenie nierozzerwalności małżeństwa, a także ukrócenie praktyki bigamii i cudzołóstwa [Sosnowski 2017, 307]. Należy także zaznaczyć, że stanowione prawo nie zawsze było przestrzegane. I tak oprócz małżeństw zgodnych z prawem występowały także konkubiny. Podobny dualizm występował również w dziedzinie prawodawstwa. Aż do XI w. nie istniało w zasadzie ściśle rozgraniczenie jurysdykcji Kościoła i instytucji świeckich. Dobrą egzemplifikacją tego zjawiska w kontekście analizowanej przeszkody węzła małżeńskiego są kapitularze Karola Wielkiego, a zwłaszcza tzw. *Admonitio generalis* z 789 r. W dokumencie tym potwierdzono jako obowiązujące na terytorium Państwa Franków postanowienia różnych synodów kościelnych. W *capitulum* 41 przykładowo władca zabrania biskupom zaniedbywać ich własny kościół katedralny¹², zaś *capitulum* 43, które skierowane jest do wszystkich (*omnibus*), zakazuje zawierania kolejnego małżeństwa za życia małżonka, który został opuszczony¹³. Pod koniec omawianego okresu dochodzi również do wzrostu znaczenia kompetencji jurysdykcyjnej Kościoła [Świaczny 2004, 80], który domagał się wyłączności decydowania o sprawach duchowych i kwestiach z nimi związanych (*res spiritualis – potestas spiritualis*). Stąd, ponieważ małżeństwo przynależało do rzeczywistości duchowej, biskup Reims – Hinkmar dowodził, że to biskupi powinni decydować o kwestiach związanych z separacją, zaś sądom świeckim zastrzegął kompetencje w odniesieniu do spadków. Podsumowując należy powiedzieć, że w pierwszym tysiącleciu istnienia Kościoła wprowadzano pewne zakazy zawierania małżeństwa, które jednak nie zawsze miały charakter powszechny. Nie pojawiło się także dotąd pojęcie przeszkody (*impedimentum*) [Biskupski 1956, 109] i nie jest też pewne czy wprowadzone zakazy wpływały na nieważność małżeństwa.

¹² „[...] ut non liceat episcopo principalem cathedram suae parrochiae neglegere et ad aliquam ecclesiam in sua diocese magis frequentare”. *Kapitularen*, t. 5, wyd. R. Schneider Historische Texte Mittelalter Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1968, s. 13.

¹³ „[...] ut nec uxor a viro dimissa alium accipiat virum vivente viro suo, nec vir aliam accipiat vivente uxore priore”. Tamże.

Teoria przeszkód małżeńskich dopracowana została w epoce kanonistyki klasycznej, kiedy to kwestią fundamentalną była problematyka dotycząca relacji między zgodą małżeńską a aktem małżeńskim [Orłowska 2015, 109]. Korzenie tej kwestii tkwią jeszcze w okresie poprzednim, kiedy to wspomniany biskup Hinkmar utrzymywał, że małżeństwo staje się ważne po dopełnieniu go w akcie seksualnym – tzw. teoria kopulacyjna. Inne stanowisko prezentował zaś Iwo z Chartres podkreślając decydujący charakter wydania zgody – teoria konsensualna [Każmierski 2015, 54]. Te dwa poglądy dały początek dwóm wznawiającym je szkołom, odpowiednio bolońskiej i paryskiej [Hervada 2013, 83-86]. Kanoniści tej epoki wypracowali także wspomniane już wcześniej rozróżnienie na przeszkody wzbraniające i zrywające, co związane było z powstałą w owym czasie teorią ustaw unieważniających i uniezdalniających [Heinzmann 2002, 16]. To rozróżnienie, jak i stosowanie terminu *impedimentum*, obce było jeszcze dla Gracjana. Według Olivaresa, pierwszym, który w swoim dziele zastosował pojęcie „przeszkody” był Tancred [Olivares 1998, 42]¹⁴. Jego *Summa de matrimonio* powstała ok. 1211-1213 r., czyli mniej więcej pół wieku po powstaniu *Decretum*. We wspomnianym dziele znajduje się także jeden z pierwszych katalogów zawierający 12 przeszkód zrywających¹⁵ i dwie przeszkody wzbraniające¹⁶. Warto jeszcze zaznaczyć, że sam podział przeszkód na wspomniane wyżej dwie kategorie pierwszy raz został opisany przed autora *Summa Magistri Rolandi* [Olivares 1998, 47]. Natomiast autor Dekretu, ponieważ nie istniał jeszcze wtedy bardzo precyzyjny aparat pojęciowy, posługiwał się zwrotami opisowymi: *nullus de sua cognatione ducat uxorem* (C.35 q.2&3 c.1)¹⁷ czy też *prohibetur contrahere matrimonia* (C.27 q.1 c.40).

¹⁴ „Ultimum videndum est, quae et quo sint impedimenta matrimonii” [Tancred 1841, 16].

¹⁵ „Error, conditio, votum, cognatio, crimen cultus disparitas, vis, ordo, ligamen, honestas, si sis affinis, si forte coire nequibus, haec socianda vetant conubia, iuncta retractant” [tamże, 17].

¹⁶ „Ecclesiae vetitum necnon tempus feriarum impediunt fieri, permittunt facta teneri” [tamże, 18].

¹⁷ Ponieważ w literaturze można spotkać różne, także przestarzałe sposoby cytowania Dekretu Gracjana, warto odnieść się do ogólnodostępnych informacji na ten temat: Kuttner 1955, 438-39; *Notes for Contributors*, „Bulletin of Medieval Canon Law” 11 (1981), s. 137-139.

3. Źródła przeszkody węzła według Dekretu Gracjana

Przechodząc do zasadniczej części artykułu należy na samym początku wyjaśnić przyczyny, dla których analiza zagadnienia została ograniczona do tzw. „pierwszej redakcji” *Dekretum Gratiani*. Sam termin „redakcji”¹⁸ jest oddaniem angielskiego wyrazu *recension*, który zastosowany został przez szwedzkiego badacza A. Winrotha. W swojej książce pt. *The making of Gratian's Decretum* podaje on przekonujące argumenty na rzecz istnienia dwóch redakcji Dekretu [Winroth 2000, 18-20]. Jest to o tyle ważne, że Gracjan pozostaje dla nas nadal osobą tajemniczą. Zaś najlepszym źródłem, z którego można czerpać, by dowiedzieć się kim był, jest jego dzieło – Dekret. Dlatego ważne jest by pierwotny tekst oddzielić od późniejszych dodatków. To właśnie było zamiarem Winrotha, który swoją edycję opisał na 5 rękopisach¹⁹. Skupienie się więc na źródłach przeszkody węzła w pierwszej recenzji Dekretu, ma na celu analizę pierwotnego zamysłu autora. Oprócz tego uzasadnienia merytorycznego, przeanalizowanie tej przeszkody w całym Dekrecie²⁰ byłoby również niemożliwe z przyczyn formalnych (długość artykułu).

Na fakt, iż Gracjan nie mógł najprawdopodobniej napisać Dekretu za jednym razem (nawet jeśli praca byłaby rozłożona na miesiące czy lata) wskazywali liczni badacze [Kuttner 1987, X]. Niemniej odkrycie ogłoszone przez Winrotha przyczyniło się do wzmożonej dyskusji na ten temat²¹. Obecnie zasadniczo przyjmuje się istnienie dwóch recenzji *Decretum*, choć proces przechodzenia od jednej do drugiej jest skomplikowany i wymaga dalszych badań. To samo dotyczy również daty powstania pierwszej redakcji. Za jej autora przyjmuje się Gracjana, o którego życiu nadal niewiele wiadomo. Pewne nadzieje budzą jednak badania prowadzone nad edycją krytyczną pierwszej

¹⁸ W nowszych polskich opracowaniach dotyczących Dekretu Gracjana pojęcie to pojawia się w: Adamczuk 2009, 76.

¹⁹ Ich dokładny opis zob. tamże, 23-33.

²⁰ Chodzi o formę, w jakiej Dekret jest powszechnie znany: *Corpus iuris canonici. I. Decretum magistri Gratiani*, wyd. Emil Friedberg, Leipzig 1879.

²¹ Zarys badań nad *Redaktionsgeschichte* Dekretu: Eichbauer 2013, 1111-125; Lenz 2018, 41-184; Duggan 2012, 58.

redakcji, która dostępna jest na stronie Winrotha²². Praca tego badacza już teraz w znaczący sposób wpłynęła na rozumienie „renesansu XII w.”²³ i związanych z nim zjawisk [Eichbauer 2013, 1119].

Gracjan jest osobą, wokół której w średniowieczu narosło wiele legend²⁴. Bardzo często jego postać zestawiana jest z Piotrem Lombardem, autorem *Liber Sententiarum*. Czasem można nawet spotkać się opinią, że ci dwaj wielcy myśliciele byli bliźniakami [Ghellinck 1948, 285]. Obecnie przyjmuje się, idąc za tradycją, jednak bez jednoznacznych dowodów, że autor Dekretu nazywał się Gracjan [Wei 2016, 20]. Jego imię nie znajduje się w żadnym z rękopisów pierwszej redakcji, poza jednym, i w żadnym spośród najwcześniejszych rękopisów drugiej redakcji [Winroth 2000, 176]. Większość informacji dotyczących Gracjana i jego życia powstało kilka dekad a czasem nawet kilka stuleci po napisaniu Dekretu, często są one ze sobą sprzeczne. Jedyną poświadczoną historycznie osobą, którą można identyfikować z Gracjanem jest *Gratianus* obok *Walfredusa* i *Moysisa* jeden z *prudentes*, których rady zasięgał legat papieski kard. Goizo wydając wyrok w pewnej sprawie w Wenecji w 1143 r. [tamże, 6]. Wiadomość zaś o tym, że był on mnichem [McLaughlin 1952, 181], pochodzi z późniejszego komentarza do Dekretu – *Summa Parisiensis*, który został napisany krótko przed 1170 r., a więc w około 30 lat po samym *Decretum*. Także w drugiej połowie XII w., prawnicy w Bolonii nie byli pewni czy Gracjan był biskupem czy też prawnikiem. Wątpliwości te pozostają do dziś nierozwiązane, jakkolwiek przyjmuje się, że sam Dekret powstał ok. 1140 r. [Wei 2016, 17-20]. Podobne kontrowersje dotyczą również struktury samego dzieła, a także ustalenia tego, które części są późniejszymi dodatkami. Jednakże z punktu widzenia prawa kanonicznego nie ma to tak wielkiego znaczenia, ponieważ to Dekret, który przerósł pierwotne dzieło Gracjana [Winroth 2000, 14], stał się zaczątkiem nowej dyscypliny, podręcznikiem, z którego korzystały kolejne pokolenia, a także poprzez (szczególnie w drugiej redakcji) liczne odwołania do prawa rzymskiego, świadkiem powstania *ius commune* [tamże, 196].

²² Zob. <https://gratian.org/first-recension-working-edition>. Tekst ten wykorzystano również w dalszej części artykułu.

²³ Pojęcie pierwszy raz użyte w: Haskins 1927. Zob. Hersperger 2010, 28-38.

²⁴ O zmianach w interpretacji tego kim był Gratian zob. Noonan 1979, 145-72. Tradycyjna, niekrytyczna bibliografia: Mesini 1981, 509-37.

Zgodnie z przedstawionymi powyżej założeniami przedmiotem analizy będą 3 *Causae* (27, 32 i 34) należące do tzw. *Tractatus de matrimonio* [Brun-dage 1987, 230]. Jako źródło kanonu dotyczącego *impedimentum ligaminis* zostały podane przez Gasparriego²⁵. Ograniczenie zaś do *canones*, które występują w pierwszej redakcji można przedstawić następująco²⁶:

REDAKCJA I		REDAKCJA II	
C.27 q.2 c.13	-	C.27 q.2 c.13	+
C.32 q.7		C.32 q.7	
c.5	-	c.5	+
c.7	-	c.7	+
c.8	+	c.8	+
c.10	+	c.10	+
C.34 q.1&2		C.34 q.1&2	
c.1	+	c.1	+
c.2	+	c.2	+
c.3	-	c.3	+
c.4	-	c.4	+
c.7	-	c.7	+

Dla Gracjana małżeństwo, *coniunctio viri et feminae* przynależy do prawa naturalnego (D.1 c.7). Starając się stworzyć spójną teorię tego rodzaju związku, autor Dekretu w C.27. q.2 przedstawia dwa momenty konstytutywne dla powstania małżeństwa. Jest to wydanie konsensu i dopełnienie małżeństwa poprzez współzycie seksualne. Początkowo Gracjan powołuje się na różne autorytety, w świetle których to sam konsens wystarcza do zawarcia małżeństwa, jednak w C. 27 q.2 c.16 przytacza słowa św. Augustyna stwierdzając, że gdzie nie ma pożycia seksualnego nie może być mowy o małżeństwie. Następnie (C.27 q.2 d.p.c.45) słowa św. Jana Chryzostoma: „Matrimonium non facit coitus, sed voluntas” i św. Ambrożego: „Non defloratio virginitatis sed pactio coniugalis matrimonium facit”, karze rozumieć jako te czynności poprzedzające, które zmierzają do zawarcia małżeństwa właśnie

²⁵ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Praefatione, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico ab E.mo Petro Card. Gasparri auctus*, s. 528-29.

²⁶ Zob. <https://gratian.org/first-recension-working-edition> [dostęp: 01.06.2021].

poprzez *coitus*. I odwrotnie samo współżycie bez wydania konsensu nie jest przyczyną sprawczą małżeństwa²⁷. Teoria ta określana także mianem szkoły bolońskiej, została w późniejszym okresie z pewnymi zastrzeżeniami przyjęta przez papieża Aleksandra III. Uznał on, że małżeństwo, które nie zostało dopełnione poprzez współżycie seksualne, jest prawdziwym małżeństwem i nie może być rozerwane wewnętrznie, czyli niejako poprzez cofnięcie konsensu przez małżonków [Orłowska 2015, 110]. Natomiast dopuszcza on rozerwanie od zewnątrz takiego niedopełnionego związku z tytułu ślubów zakonnych i powinowactwa następczego, przynajmniej publicznego, przypisując małżeństwu dopełnionemu nierozzerwalność absolutną [Żurowski 1987, 77]. Wobec tych ogólnych założeń należy rozważać także te kanony, które stanowią źródło przeszkody węzła.

Causa 27 dotyczy pewnego człowieka, który mając ślub czystości, zaręczył się. Kobieta odwracając się od niego, wyszła za innego mężczyznę. Ten zaś, z którym się początkowo zaręczyła, zażądał jej powrotu²⁸. Gracjan rozważa najpierw sytuację mężczyzny, który złożył ślub, następnie zaś w *questio 2* zastanawia się, czy kobieta, która jest zaręczona z mężczyzną, może go porzucić i zaręczyć się z innym. Autor Dekretu najpierw pyta, czy między zaręczonymi istnieje małżeństwo. I jak już zostało wskazane, początkowo odpowiada twierdząco, jako przyczynę sprawczą małżeństwa podając udzielenie konsensu. Następnie jednak wskazuje na współżycie małżeńskie jako element dopełniający związek i to pozwala mu odpowiedzieć na kolejne pytanie, a mianowicie, czy wolno jest małżonkom od siebie odejść i ponownie ożenić się z kimś innym. Gasparri w przypadku C.27 odwołuje się do kan. 13, który nie jest obecny w tekście pierwszej redakcji Dekretu. Jednakże również dobrze mógłby wskazać na *dictum* Gracjana p.c.43, gdzie autor następujące słowa przypisuje papieżowi Innocentemu: „Quecumque viro vivente alteri nupserit adultera habeatur, nec ei agende penitencie locus conceditur, nisi unus ex his fuerit defunctus” (C.27 q.1 d.p.c.43). Bardzo podobne słowa powracają w jednym z kanonów *Causae 32*. Jest to bardzo skomplikowany

²⁷ Więcej na ten temat zob. Alesandro 1971.

²⁸ „Quidam votum castitatis habens desponsavit sibi uxorem; illa priori condicioni renunciavit, transtulit se ad alium, et nupsit illi; ille, cui prius desponsata fuerat, repetit eam. Hic primum queritur, an coniugium possit esse inter voventes? Secundo, an liceat, sponse a sponsa recedere, et alii nubere?”.

przypadek, na którym Gracjan zamierza rozwiązać wiele niejasności. Dotyczy człowieka, niemającego żony, który ożenił się z bezpłodną prostytutką, wnuczką człowieka wolnego, córką zaś niewolnego. Kobieta tę jej ojciec chciał wydać za innego, ale dziadek oddał ją temu mężczyźnie jedynie dla jego satysfakcji seksualnej. Potem mężczyzna wiedziony żalem próbował spłodzić sobie potomstwo z własną służebnicą. Następnie zaś, gdy został oskarżony i skazany za cudzołóstwo, poprosił pewnego człowieka, by ten przymusił jego żonę do cudzołóstwa, dzięki czemu mógłby ją odprawić. Gdy to się dokonało, mężczyzna wziął za żonę pewną niewierzącą, pod tym warunkiem, że stanie się chrześcijanką²⁹. Oprócz zagadnienia powtórnego małżeństwa, Gracjan rozważa na tym przykładzie m.in. sprawy związane z celem małżeństwa, cudzołóstwem, małżeństwem warunkowym czy władzą ojcowską. Zagadnienie dotyczące przeszkody węzła rozważane jest w *quaestio* 7. Autor Dekretu docieka, czy mężczyzna, który odprawił swoją żonę z powodu cudzołóstwa, może za jej życia wziąć inną kobietę za żonę, i zaraz odpowiada negatywnie, cytując przy tym św. Augustyna (C.32 q.7 d.a.c.1). Dwa kanony wskazane przez Gaspariego to omawiane już wcześniej postanowienie Synodu w Elwirze³⁰ i passus z dzieła św. Augustyna *De adulternis coniugiis*. Doktor Kościoła czyni rozróżnienie w ciężkości grzechu tych, którzy biorą sobie nowe żony ze względu na cudzołóstwo poprzednich, i tych którzy odprawiają swoje żony z innego powodu³¹. Gracjan podsumowuje tę część wyводу *dictum*, w którym stwierdza, że każdy kto odprawia swoją żonę z powodu cudzołóstwa, nie może wziąć innej kobiety za żonę. Jeśli jednak

²⁹ „Quidam, cum non haberet uxorem, quendam meretricem sibi coniugio copulavit, que erat sterilis, neptis ingenui, filia originarii; quam cum pater vellet alii tradere, avus huic eam copulavit, causa solius incontinentie. Deinde hic, penitencia ductus, ex ancilla propria filios sibi querere cepit. Postea de adulterio convictus et punitus quendam rogavit, ut vi uxorem suam opprimeret, ut sic eam dimittere posset, quo facto quondam infidelem sibi copulavit, ea tamen condicione, ut ad Christianam religionem transiret” (C.32).

³⁰ „Jeśli chrześcijanka zostawi męża cudzołożnika, również chrześcijanina i wyjdzie za innego, trzeba jej tego zabronić. Jeśli to zrobi otrzyma komunię dopiero, gdy umrze opuszczony mąż, chyba że choroba każe ją dopuścić” Concilium Liberitanum, *Canones* (306), w: *Sacrorum Conciliorum nova, et amplissima collectio*, t. II; tekst polski w: *Dokumenty Synodów od 50 do 381 roku*, s. 51, kan. 9.

³¹ „Est enim mechatio etiam eorum, qui alias ducunt relictis propter fornicationem prioribus, sed utique minor, quam eorum, qui non propter fornicationem dimittunt” (C.32 q.7 c.10).

by to zrobił, staje się winnym cudzołóstwa³². Ostatnia *Causa* wymieniona przez Gasapriego przedstawia historię mężczyzny, który dostał się do niewoli. Jego żona po jakimś czasie usłyszawszy, że mężczyzna nie żyje, wyszła za mąż za innego. Pierwszy mąż zaś wracając z niewoli, chce odzyskać swoją żonę. Ona z kolei zakochana w drugim, gardzi łóżem pierwszego³³. Gracjan obie kwestie wynikające z tego przypadku (czy kobieta popełnia cudzołóstwo i czy powinna wrócić do swojego pierwszego męża) traktuje zbiorczo. W pierwszej recenzji znajdują się jedynie dwa kanony, które służą za odpowiedź na powyższe wątpliwości. Pierwszy to słowa papieża Leona I, który przytaczając Pismo Święte³⁴ naucza, że należy ponownie połączyć prawowitych małżonków. Jeśli zaś kobieta pragnie wrócić do swego męża, pozbawiona jest winy. Natomiast, jeśli wiedziona uczuciem, chce zostać u boku drugiego męża, ma być pozbawiona komunii, ponieważ odrzuca postępowanie zasługujące na usprawiedliwienie, wybiera zaś występki (C.34 q.1&2 c.1). W drugim kanonie Gracjan przytacza słowa papieża Innocentego I, który przedstawia sytuację odwrotną – to kobieta była w niewoli, zaś jej mąż ma drugą żonę. I w tym przypadku drugiego związku (dopóki żyje pierwsza żona – *priore superstite*) w żaden sposób nie można nazwać prawowitym (C.34 q.1&2 c.2).

Podsumowanie

Wiek XII jest okresem pogłębionej refleksji teologicznej nad zagadnieniem małżeństwa. Piotr Lombard idąc za myślą Hugona od św. Wiktora nazywa je sakramentem [Koch 1999, 67-68], choć o małżeństwie jako sakramencie pisał już św. Augustyn [Pawluk 1984, 24]. Potrzeba jednak było czasu, by pogląd ten upowszechnił się. Natomiast autorytatywnie uznano go

³² „His auctoritatibus evidentissime monstratur, quod quicumque causa fornicationis uxorem suam dimiserit, illa vivente aliam ducere non poterit, et, si duxerit, reus adulterii erit” (C.32 q.7 d.p.c.16).

³³ „Quidam vir in captivitate ductus est. uxor eius audiens illum mortuum nupsit alii. Deum ille de captivitate rediens repetit uxor suam. Illa posterioris amore capta aspernatur thorum prioris. Nunc primum queritur, an sit rea adulterii, que vivente viro suo alteri nupsit? Secundo, an redeunte primo sit cogenda recedere a secundo et redire ad primum?” (C.34).

³⁴ Prov. 19,14 *quod a Domino iungitur viro mulier*; Mat 19,6 *que Dominus iunxit homo non separet*.

na Soborze Lyońskim II w 1274 r. Ponieważ w czasie, gdy powstawał Dekret nie było jeszcze zgody co do sakramentalności małżeństwa, dużą zasługą Gracjana jest próba rozwiązania tego zagadnienia zwłaszcza w odniesieniu do kwestii nierozwiązywalności małżeństwa. Z tej perspektywy można także rozpatrywać instytucję przeszkody węzła. Zgodnie z koncepcją autora Dekretu małżeństwo, którego zawarcie dokonuje się na dwóch etapach – konsensu i współżycia, jest związkiem nierozwiązywalnym. Jeśli natomiast nie zostało skonsumowane to nie jest małżeństwem (C. 27 q.2 c.30-32 i d.p.c. 32), a stron nie wiąże przeszkoda węzła. Choć, jak to zostało wykazane, Gracjan sam nie używa tego terminu, to jednak zakaz zawierania kolejnego związku za życia pierwszego małżonka, niezależnie od okoliczności, wyrażony jest przez autora w kilku miejscach. W perspektywie dalszych badań ciekawie prezentuje się kwestia porównania różnic między obiema recenzjami dotyczących analizowanego zagadnienia. Należy także zwrócić uwagę, że *causae* rozważane przez Gracjana, mimo że mają wymiar teoretyczny i przewidziane zostały do użytku w sali wykładowej [Brundage 1987, 231], to jednak odzwierciedlają realne problemy, których doświadczało średniowieczne społeczeństwo. Bardzo często zaś od ich rozwiązania zależało szczęście wieczne i doczesne.

PIŚMIENNICTWO

- Adamczuk, Arkadiusz. 2009. *Prawo i obraz w miniatorstwie średniowiecznym. Iluminowany rękopis Concordia discordantium canonum Gracjana w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Alesandro, John A. 1971. *Gratian's Notion of Martial Consummation*. Rome: Officium libri catholici.
- Bianchi, Paolo. 2006. *Kiedy małżeństwo jest nieważne?* Kraków: Wydawnictwo M.
- Biskupski, Stefan. 1956. *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*. Warszawa: IW PAX.
- Brundage, James A. 1987. *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Doran, Thomas. 1989. "L'impedimentum ligaminis." *Gli impedimenti nel matrimonio canonico. Scritti in memora di Ermanno Graziani*, 159-76. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Doyle, Thomas. 1985. "Title VII: Marriage (cc. 1055-1165)." *The Code of Canon Law*, ed. James A. Coriden, Thomas J. Green, and Donald E. Heintschel, 737-826. New York–Mahwah: Paulist Press.

- Duggan, Anne. 2021. "The nature of Alexanders III's contribution to marriage law, with special reference to Licet preter solitum." In *Law and Marriage in Medieval and Early Modern Times, Proceedings of the Eighth Carlsberg Academy Conference on Medieval Legal History 2011*, ed. Per Andersen, Kirsi Salonen, Helle Møller Sigh, and Helle Vogt, 43-63. Copenhagen: DJØF Publishing.
- Dzierżon, Ginter. 2015. „Jedność i nierozzerwalność małżeństwa w pismach łacińskich Ojców Kościoła z II i III wieku.” *Ius Matrimoniale* 25, nr 1:59-76.
- Dzierżon, Ginter. 2016. „Kształtowanie się instytucji przeszkód małżeńskich w kanonicznym porządku prawnym.” W *Przeszkody małżeńskie w prawie kanonicznym*, red. Wojciech Góralski, 15-36. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Eichbauer, Melodie. 2013. "Gratian's Decretum and the Changing Historiographical Landscape." *History Compass* no. 11/12:1111-125.
- Fornés, Juan. 2011. „Poszczególne przeszkody zrywające.” W *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego*. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego, red. Piotr Majer, 791-812. Kraków: Wolters Kluwer Polska.
- Freisen, Joseph. 1893. *Geschichte des kanonischen Eherecht bis zum Verfall der Glossenliteratur*. Paderborn: Verlag von Ferdinand Schöningh.
- Gaudemet, Jean. 1989. *Il matrimonio in Occidente*. Torino: SEI.
- Ghellinck de., Joseph. 1948. *Le mouvement théologique du XIIIe siècle*. Bruges: Museum Lessianum, Section historique 10.
- Góralski, Wojciech. 2015. „Kanoniczne przeszkody małżeńskie – zarys problematyki.” *Ius Matrimoniale* 26, nr 4:29-52.
- Haskins, Charles Homer. 1927. *The Renaissance of the Twelfth Century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Heinzmann, Marcelo Cristian. 2002. *Le leggi irritanti e inabilitanti. Natura e applicazione seconde il CIC 1983*. Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana.
- Hersperger, Patrick. 2010. *Kirche Magie und >Abergalube<. Superstitio in der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag.
- Hervada, Javier. 2013. *Historia prawa naturalnego*. Kraków: Wydawnictwo Petrus.
- Jacobi, Kerstin. 2004. *Der Ehetraktat des Magisters Rolandus von Bologna*. Hamburg: Verlag Dr Kovač.
- Każmierski, Adam. 2015. *Przeszkoda braku wieku do zawarcia małżeństwa (kan. 1083 KPK). Geneza, rozwój i praktyka określona w ustawodawstwie kościelnym i cywilnym*. Wrocław: Wydawnictwo PWT.
- Koch, Günter. 1999. *Sakramentologia – zbawienie przez sakramenty*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Kopycki, Paweł. 2013. *Elementarz teologii ciała według Jana Pawła II*. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.
- Kuttner, Stephan. 1955. "Notes on the roman meeting, on planning and method." *Traditio* 11:431-39.

- Kuttner, Stephan. 1987. "Research on Gratian: Acta and agenda." In *Proceedings of the Seventh International Congress of Medieval Canon Law*, ed. Peter Linehan, 3-26. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Lenz, Philipp. 2018. „Die Glossierung und die Glossen in den frühesten Handschriften des Decretum Gratiani.” *Bulletin of Medieval Canon Law* 35:41-184.
- Maj, Zuzanna. 2017. „Przeszkody małżeńskie w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.” *Ius Matrimoniale* 28, nr 3:35-60.
- McLaughlin, Terence. 1952. *Summa Parisiensis on the "Decretum Gratiani"*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies.
- Mesini, Candido. 1981. "Postille sulla biografia del 'Magister Gratianus' padre del diritto canonico." *Apollinaris* 54: 509-37.
- Noonan, John T. 1977. "Who was Rolandus?" In *Law, Church, and Society: Essays in Honor of Stephan Kuttner*, ed. Kenneth Pennington, and Robert Somerville, 21-48. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Noonan, John T. 1979. "Gratian slept here: the changing identity of the father of the systematic study of canon law." *Traditio* 35:145-72.
- Nowicka, Urszula. 2014. „Kategorie związków niesakramentalnych.” *Ateneum Kapłańskie* 162, z. 2:281-90.
- Nowicka, Urszula. 2016. „Przeszkoda węzła małżeńskiego.” W *Przeszkody małżeńskie w prawie kanonicznym*, red. Wojciech Góralski, 163-98. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Olivares, Estanislao. 1998. "Catálogos de impedimentos matrimoniales. Su evolución storica." *Archivo Teológico Granadino* 61:41-191.
- Orłowska, Zofia. 2015. *Sądowa ochrona nierozzerwalności małżeństwa w alocucjach Jana Pawła II do Trybunału Roty Rzymskiej*. Rzeszów: Wydawnictwo Bonus Liber.
- Pawłuk, Tadeusz. 1984. *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. III: *Prawo małżeńskie*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Sobański, Remigiusz. 2006. *Europa obojga praw*. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Sosnowski, Andrzej. 2017. „Impedimentum clandestinitatis. Kształtowanie się kanonicznej formy zawarcia małżeństwa.” *Annales Canonici* 13:295-334.
- Świaczny, Seweryn. 2004. *Nierozzerwalność małżeństwa a rozwiązanie małżeństwa naturalnego w prawie kanonicznym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Tancred. 1841. *Summa de matrimonio*. Gottingen: Agathon Wunderlich, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wei, John C. 2016. *Gratian the theologian*. Washington: The Catholic University of America Press.
- Weigand, Rudolf. 1980. "Magister Rolandus und Paps Alexander III." *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 149:3-44.

- Wernz, Franz Xaver, and Petrus Vidal. 1946. *Ius canonicum*. Vol. V. Romae: Pontificia Universitas Gregoriana.
- Winroth, Anders. 2000. *The making of Gratian's Decretum*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Żurowski, Marian. 1987. *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*. Katowice: Księgarnia św. Jacka.

Źródła *impedimentum ligaminis* (kan. 1085 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku) w pierwszej redakcji *Decretum Gratiani*

Streszczenie

Artykuł ten stanowi analizę instytucji przeszkody węzła małżeńskiego w pierwszej redakcji Dekretu Gracjana. We wprowadzeniu zawarto zarys współczesnej doktryny, następnie zaś przedstawiono ewolucję historyczną *impedimentum ligaminis* aż do okresu kanonistyki klasycznej zwracając szczególną uwagę na pojawienie się pierwszych form tej przeszkody, a także proces kształtowania się odpowiedniej terminologii prawniczej. Po przedstawieniu obecnego stanu badań odnośnie do osoby autora Dekretu i jego dzieła, przeanalizowane zostały trzy *causae*, w których Gracjan podejmuje zagadnienie przeszkody węzła. Jego rozumienie tej instytucji, opierając się na założeniach teorii kopulacyjnej stanowi ważny krok na drodze rozwoju instytucji *impedimentum ligaminis*.

Słowa kluczowe: przeszkoda węzła, *impedimentum ligaminis*, Dekret Gracjana

The Sources of *impedimentum ligaminis* (can. 1085 § 1 of the 1983 Code of Canon Law) in the First Recension of *Gratian's Decretum*

Abstract

This article analysis the institution of impediment of ligamen in the first recension of Gratian's *Decretum*. Firstly, the author outlines the contemporary doctrine and the historical evolution of the *impedimentum ligaminis* until the classical period of canon law. Special attention is being given to the first figures of this impediment and the development process of legal terminology. After the presentation of the most recent scholarship concerning the author of the *Decretum* and his work, tree *causae* dealing with the impediment of ligamen have been analyzed. Gratian's understanding of this institution, being based on the *copula* theory, is an important milestone in the evolution of the institution of *impedimentum ligaminis*.

Keywords: impediment of ligamen, *impedimentum ligaminis*, Gratian's Decretum

Information about Author: WIKTOR DZIEMSKI, MA, Ph.D. student in the Department of Latin and Neo-Latin Philology, Philological Faculty, Jagiellonian University; ul. Prof. Stanisława Łojasiewicza 6, 30-348 Kraków, Poland; e-mail: w.dziemski@doctoral.uj.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8166-2249>